

ται ἀπὸ ἑνα ἀπρόσωπο ἀντικειμενικὸ πρόγραμμα.

β. Ἄν ἡ ἐλευθερία στὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸ φοιτητὴ, γιὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου εἶναι αὐτονόητη. Ἄν ὅμως ἐκεῖ ξεχωρίσαμε ἐλευθερία ἀπὸ αὐθαιρεσία, τὸ ξεχώρισμα πρέπει ἐδῶ νὰ γίνῃ πιὸ αὐστηρό, καὶ ἡ εὐθύνη νὰ πέσῃ πιὸ βαριά. Ὁ καθηγητὴς εἶναι ἐλεύθερος νὰ κανονίζῃ ὅπως νομίζει καλύτερα τὴ διδασκαλία του — καὶ τὸ ὑλικὸ καὶ τὴ μέθοδό της — καθὼς καὶ τὶς σχέσεις μὲ τοὺς φοιτητὲς του. Στὴν ἐλευθερία ὅμως αὐτὴ βάζει ὄρια ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς του. Καὶ σκοπὸς του δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, παρὰ καὶ ἡ καθοδήγησις τῶν φοιτητῶν στὴ μόρφωσή τους. Ἔτσι δὲν μπορεῖ ὅπως εἶδαμε (σ. 29) νὰ κανονίζῃ αὐθαίρετα τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν τους καὶ ὡς πρὸς τ' ἄλλα μαθήματα καὶ τὸ δικό του οὔτε νὰ κανονίζῃ στὶς παραδόσεις τοῦ πτυχίου τὸ ὑλικὸ, χωρὶς νὰ λογαριάζῃ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πτυχίου αὐτοῦ. Θ' ἀναγνωρίζῃ πὼς τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ θέσις τοῦ κάθε μαθήματος σ' αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο ὀλοκληρῆς τῆς σχολῆς καὶ τῆς Πολιτείας, καὶ μάλιστα ὅταν εἶναι γιὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία, κυρίως τῆς Πολιτείας. Καὶ αὐτὸ ὅμως ὄχι ἔργο αὐθαίρετο, παρὰ ἀντικειμενικὸ καὶ ἀπρόσωπο, ποὺ τ' ὀρίζει τὸ νόημα τοῦ πτυχίου, ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ βασικοῦ μαθήματος μέσα σ' αὐτό, ἡ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη σημασία κι ἐσωτερικὴ σχέση τῶν ἄλλων μαθημάτων πρὸς τὸ κέντρο, καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν φοιτητῶν καὶ ἀκόμα στὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία καὶ οἱ ἀνάγκες τῶν σχολείων. Ἔτσι θὰ πειθαρχήσῃ στὸ πρόγραμμα αὐτό. Τὸ ἴδιο καὶ στὶς σχέσεις μὲ τοὺς φοιτητὲς του δὲν μπορεῖ νὰ ξεχνᾷ πὼς ἡ πρόθυμη βοήθεια καὶ καθοδήγησή τους εἶναι ὑποχρέωσή του, πὼς ἀντιμάχεται τὸ μορφωτικὸ σκοπὸ τους ἂν γυρεύῃ δουλικὴ ὑποταγὴ στὶς δικές του ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις, πὼς ὀφείλει νὰ τοὺς δίνῃ τὰ κατάλληλα μέσα τῆς μελέτης στὸ μάθημά του κ.τ.λ. Καὶ ὁ καθηγητὴς λοιπὸν εἶναι ἐλεύθερος στὸ πρόγραμμα τῶν φοιτητικῶν σπουδῶν, καὶ ἰδιαίτερα στὰ μαθήματά του, μέσα ὅμως στὰ ὄρια ποὺ ἐπιβάλλει ὁ σκοπὸς τῶν σπουδῶν, ἡ σωστὴ δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις τῶν φοιτητῶν. Καὶ δὲν εἶναι κι ἐδῶ κατάργησις τῆς ἐλευθερίας, ἂν τὰ ὄρια αὐτὰ κανονίζωνται ἀπὸ ἕνα πρόγραμμα ἀντικειμενικὸ.

2. Ἡ ἐφαρμογὴ στὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια.

Οἱ ἀρχές καὶ τὰ αἰτήματα ποὺ εἶδαμε παραπάνω γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, μᾶς δίνουν κριτήρια ἀντικειμενικὰ — ὅσο μπορεῖ νὰ γίνῃ αὐτὸ σὲ προβλήματα ζωῆς — γιὰ νὰ ἐκτιμήσωμε σωστὰ τὴ δική μας κατάστασις, καὶ μᾶς βοηθοῦν νὰ βροῦμε στερεὴ βάση γιὰ συζήτησις γόνιμη. Πρὶν ὅμως προχωρήσω σ' αὐτὴ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἰδοῦμε ἂν, πὼς καὶ πόσο οἱ ἀρχές αὐτὲς ἔχουν

έφαρμοσθή και σε άλλες χώρες, πιο προχωρημένες στον πολιτισμό και με πανεπιστημιακή παράδοση πολύ μεγαλύτερη από τη δική μας, παράδοση αιώνων. Οί γενικές αρχές βγήκαν από την ανάλυση του μορφωτικού προβλήματος σχετικά με τον έπιστήμονα, από την έννοια και την ψυχοσύσταση του τελευταίου, από το σκοπό της φιλοσοφικής σχολής και τη σημερινή κατάσταση γενικά των έπιστημών που υπάγονται σ' αυτή, άσχετα από την όρισμένη πραγματικότητα της μιᾶς ή της άλλης χώρας. Είναι σαν ιδανική να ποῦμε απαίτηση, που δίνει μόνο την κατεύθυνση, που ο βαθμός όμως και ο τρόπος της εφαρμογής της θα έξαρτηθῆ από τους τοπικούς όρους κάθε τόπου. Κοιτάζοντας την εφαρμογή της στην πράξη έλέγχομε ως ένα σημείο και τις ίδιες τις αρχές, αν δηλαδή δέν έχουν μόνο θεωρητική παρά και πραχτική σημασία, και μπορούμε ακόμα να συμπληρώσωμε μερικά σημεία σημαντικά. Παίρνω τὰ δυὸ κεντρικά εὐρωπαϊκά κράτη, τὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία, που τὴν ὀργάνωση τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς των τὴν πῆραν γιὰ πρότυπο καὶ πολλές άλλες εὐρωπαϊκές χώρες, καὶ οἱ βαλκανικές. Ἡ πράξη παρουσιάζει φυσικά ποικιλία μεγάλη ἀνάλογα με τὴν ιστορικὴ παράδοση, με τοὺς ὅρους καὶ τὴ νοοτροπία τῆς κάθε χώρας. Μέσα όμως στὴν ποικιλία ξεχωρίζουν βασικά σημεία κοινά, που εἶναι τὰ ἴδια ἢ πλησιάζουν λιγότερο ἢ περισσότερο στὰ παραπάνω αἰτήματα. Τὰ σημεία αὐτὰ εἶναι τ' ἀκόλουθα.

α. Πουθενὰ δέν ἔχομε ἕνα γενικὸ πτυχίο, που νὰ περιλαβαίνει ὅλα τὰ μαθήματα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ ὅλους τοὺς καθηγητὲς που τὰ διδάσκουν. Παντοῦ εἶναι εἰδικὰ πτυχία με λίγα μαθήματα, κι αὐτὰ συνήθως συγγενικά. Ἔχομε δηλαδή εἰδίκευση, που ἀρχίζει μάλιστα ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο, περιορισμὸ καὶ προσπάθεια γιὰ συγκέντρωση.

β. Περιορισμὸ όμως δέν ἔχομε μόνο στὸν ἀριθμὸ τῶν μαθημάτων παρά εἰδικότερα καὶ στὸ ὕλικὸ τοῦ κάθε μαθήματος. Γιατὶ στὸ καθένα ὀρίζεται περιοχὴ ἢ περιοχὲς που ὁ φοιτητὴς πρέπει νὰ τὶς μελετήσει πλατύτερα καὶ βαθύτερα ἀπὸ τις άλλες.

γ. Τὰ πτυχιακὰ μαθήματα εἶναι αὐθύπαρχτες έπιστῆμες καὶ ὄχι παραρτηματικά. Τέτοια μαθήματα βοηθητικά που ἀνήκουν σ' ἕνα πτυχιακὸ κλάδο, ἢ καὶ στοιχεῖα ἀπὸ άλλες έπιστῆμες ἀπαραίτητα γι' αὐτόν, συνεξετάζονται κατὰ κανόνα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ κύριου μαθήματος. Ἔτσι κρατοῦν τὴ βοηθητικὴ καὶ συμπληρωματικὴ τους θέση, τὸ πτυχιακὸ μάθημα δὲ χάνει τὸ βάρος του καὶ ὁ φοιτητὴς δὲ σκορπᾷ τὴν προσοχὴ του καὶ τὴν προσπάθειά του σὲ πλῆθος πολυποικίλες γνώσεις.

δ. Ἀπὸ τὰ λίγα μαθήματα τοῦ πτυχίου μόνο στὴ Γερμανία τονίζεται τὸ ἕνα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν σπουδῶν περισσότερο ἀπὸ τ' άλλα, αὐτὸ γίνεται τὸ κέντρο, ὁ φοιτητὴς τὸ μελετᾷ πιο πλατιά καὶ πιο έντατικά, καὶ σ' αὐτό, κυρίως με τὰ φροντιστήρια καὶ τὴ μεγάλη γραπτὴ εργασία που πρέπει νὰ παρουσιάσει στὸ τέλος, συνηθίζει νὰ δουλεύει έπιστημονικά. Τὸν ἴδιο σκοπὸ προσπαθοῦν νὰ πετύχουν στὴ Γαλλία με ἄλλον ὁμως τρόπο: ὕστερα ἀπὸ τις πτυχιακὲς εξετάσεις του ὁ πτυχιοῦχος έτοιμάζεται γιὰ τὸ δίπλωμα τῶν ἀνώτερων σπουδῶν ἢ καὶ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, καὶ σ' αὐτὸ τὸ κέντρο τοῦ βάρους πέφτει στὴ γραπτὴ εργασία, που εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάμει σὲ ὅποιο πρόβλημα ἀπ' ὅποιο εἰδικὸ μάθημα τοῦ πτυχίου του προτιμᾷ.

ε. Είδικό πρόγραμμα σπουδῶν γιά κάθε πτυχίο δέν ὑπάρχει, καθορίζεται ὁμως ἔμμεσα ἀπό τις ἐξετάσεις καί τις σχετικές ἀπαιτήσεις σέ ἀκροάσεις καί φροντιστήρια, σέ ὕλικό καί ἱκανότητες. Ἐδῶ βρίσκει τὰ ὄρια της ἡ φοιτητική ἐλευθερία, ὄρια κάποτε στενώτατα. Ἀλλιῶς ὁμως ὁ φοιτητής εἶναι ἐλεύθερος νά κινηθῆ στίς σπουδές του καί μέσα στό ἴδιο τὸ πτυχίο κι ἔξω ἀπ' αὐτό, ἀκόμα καί σέ μαθήματα ξένων σχολῶν.

στ. Τὸ ἴδιο καί ὁ καθηγητής. Εἶναι βέβαια ἐλεύθερος στίς παραδόσεις του, περιορίζεται ὁμως ἀπὸ τὸ πρόγραμμα καί τις ἀπαιτήσεις τῶν ἐξετάσεων, καί δέν μπορεῖ νά γυρεύη αὐθαίρετα ὑποχρεωτική ἀκρόαση ἀπ' ὅλους καί σέ ὅλα τὰ μαθήματά του, καί πολὺ λιγότερο νά ἐξετάζη ὅποιον θέλει καί ὅ,τι θέλει.

ζ. Τὸ συνηθισμένο εἶναι ὁ φοιτητής νά μὴν παρακολουθῆ παραπάνω ἀπὸ 15 ὡς 18 ὥρες τὴν ἐβδομάδα μαθήματα καί φροντιστήρια τοῦ πτυχίου του, καί αὐτὲς μάλιστα πρὸς τὸ τέλος τῶν σπουδῶν λιγοστεύουν ἀρκετά. Ἔτσι ὅλα τὰ φοιτητικά του χρόνια ἔχει πολὺν καιρὸ ἐλεύθερο νά ἐργάζεται ὁ ἴδιος γιά τὴν ἐπιστημονική του κατάρτιση. Καί σ' αὐτὸ τὸν βοηθοῦν φροντιστήρια πραγματικά καί ὄχι τερετίτοια, φροντιστήρια ὅπου δουλεύει ἀπάνω σέ προβλήματα ὀρισμένα.

η. Τὰ πτυχία εἶναι δύο εἰδῶν: ἐπαγγελματικά ἢ ἐκπαιδευτικά, καί ἐλεύθερα. Τὰ πρῶτα κανονίζονται ἀπὸ τὸ κράτος σύμφωνα μὲ τις ἀνάγκες τῆς διδασκαλίας στὴ μέση παιδεία, περιέχουν μόνο μαθήματα ποὺ διδάσκονται στὰ σχολεῖα της καί δίνουν τὸ δικαίωμα γιά διορισμὸ σ' αὐτά. Τὰ δεύτερα ἀπλώνονται σέ ὅλες τις ἐπιστῆμες τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, κανονίζονται συνήθως ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο καί δὲ δίνουν κανένα δικαίωμα γιά διορισμὸ σέ μέσα σχολεῖα.

θ. Τὰ ἐπαγγελματικά πτυχία εἶναι λίγα καί ἡ ὀρίζονται στό καθενα ὅλα τὰ μαθήματα, ἔτσι ποὺ ὁ φοιτητής δέν ἔχει καμιά ἐλευθερία γιά ἐκλογή (Γαλλία), ἡ ὀρίζονται περισσότερα μαθήματα ἀπὸ τὸ ἴδιο τμήμα τῆς σχολῆς, καί ὁ φοιτητής διαλέγει γιά τὸ πτυχίο του τρία συγγενικά, ἔχει δηλαδή ἐλευθερία, ἀλλὰ πολὺ περιορισμένη (Γερμανία).

ι. Ὁ πτυχιούχος διδάσκει σέ ὅλες τις γυμνασιακές τάξεις μόνο τὰ μαθήματα τῆς εἰδικότητάς του.

ια. Στὸ κάθε ἐπαγγελματικὸ πτυχίο, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἰδικὰ πτυχιακά μαθήματα εἶναι καί γενικά, κοινὰ σέ ὅλα τὰ πτυχία. Τέτοιο κοινὸ μάθημα εἶναι στὴ Γερμανία ἡ φιλοσοφία ποὺ ἐξετάζεται στίς πτυχιακές ἐξετάσεις*. Στὴ Γαλλία εἶναι τὰ γαλλικά καί μιά ἀπὸ τις κλασικές γλῶσσες, ἑλληνικά ἢ λατινικά. Ἐκτὸς ὁμως ἀπὸ τὸ φιλολογικὸ πτυχίο, ὅπου τὰ κλασικά καί τὰ γαλλικά εἶναι βασικά πτυχιακά μαθήματα, σ' ἄλλα πτυχία εἶναι μαθήματα βοηθητικά. Ὁ φοιτητής τὰ σπουδάζει καί τὰ ἐξετάζεται στὰ δυὸ πρῶτα χρόνια τῶν σπουδῶν του, ἐνῶ ἀργότερα καταγίνεται μόνο μὲ τὰ εἰδικὰ μαθήματα. Καί ὅταν διοριστῆ καθηγητής, μπορεῖ νά διδάξη καί γαλλικά ἢ μιά κλασική γλῶσσα, ἀλλὰ μόνο στὴν ἀνάγκη, καί μονάχα στίς κατώτερες γυμνασιακές τάξεις.

* Καί στὴ Γαλλία ἡ γενική φιλοσοφική μόρφωση εἶναι ἀπαραίτητη γιά τὴ βαθύτερη ἐπιστημονική κατάρτιση, τέτοια ὁμως μόρφωση ἔχει ἀποχτήσει ὁ φοιτητής πρὶν πάη ἀκόμα στό πανεπιστήμιο, στὴν τελευταία γυμνασιακή τάξη. Γιά τὴν παιδαγωγική μόρφωση βλέπε παρακάτω τὸ εἰδικὸ κεφάλαιο.

ιβ. Τὰ ἐλεύθερα πανεπιστημιακὰ πτυχία εἶναι πολὺ εὐκολώτερα ἀπὸ τὰ ἐπαγγελματικά, καὶ βασικὸ γνῶρισμα ἔχουν τῆ μεγάλης ἐλευθερίας τῶν φοιτητῶν στὸ συνδυασμὸ τῶν μαθημάτων. Ὁ φοιτητὴς συνδυάζει ὁ ἴδιος τρία ἢ τέσσερα μαθήματα ἀπ' ὅσα διδάσκονται στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, τὸ ἕνα μάλιστα μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀπὸ μαθήματα ἄλλων σχολῶν. Συνηθισμένη ὁμως συνέπεια τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς εἶναι νὰ λείπη ἀπὸ τὸ πτυχίον ἡ ἐσωτερικὴ συγκέντρωση τῶν μαθημάτων.

ιγ. Ἀνάλογα μὲ τὰ πτυχία εἶναι καὶ οἱ ἐξετάσεις. Οἱ ἐξετάσεις γιὰ τὰ ἐπαγγελματικά πτυχία εἶναι κρατικές, καὶ γίνονται ἀπὸ ἐξεταστικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ τὰ μέλη τους τὰ διορίζει τὸ Ὑπουργεῖο. Σ' αὐτὲς τὰ περισσότερα μέλη εἶναι ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ τῆς μέσης παιδείας ἢ ὑπάλληλοι τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου*. Οἱ ἐξετάσεις γιὰ τὰ ἐλεύθερα πτυχία γίνονται ἀπὸ ἐπιτροπὲς ποὺ μέλη τους εἶναι μόνον καθηγητὲς τοῦ πανεπιστημίου.

Αὐτὰ γενικά. Ὅσους ὁμως ἐνδιαφέρονται εἰδικότερα γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ καὶ μποροῦν νὰ βοηθήσουν γιὰ νὰ βγοῦμε ἀπὸ μιὰ κατάσταση ἀνυπόφορη, τοὺς παραπέμπω στὸ ἐπίμετρο τοῦ βιβλίου ὅπου δίνω μὲ πολλὰ παραδείγματα ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῶν σπουδῶν ποὺ ἐφαρμόζουν τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ γαλλικὰ πανεπιστήμια.

* Γιὰ τὴ Γαλλία ἐνοῶ ἐδῶ τὴν Agregation. Βλ. σχετικὴ ἀνάπτυξη στὸ Ἐπίμετρο, τὰ ἐπαγγελματικά πτυχία στὴ Γαλλία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΔΙΚΕΣ ΜΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

I. Ἡ κατάσταση.

A. ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ

1. Τοῦ ἐπαγγελματικοῦ.

α. Τ' ἀποτελέσματα τῆς μέσης παιδείας. Ὡς τώρα εἶδαμε τὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, καὶ ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπιτυχία του ἐξετάσαμε τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ, τὸ πρόβλημα τῶν φοιτητῶν καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν τους. Ὑστερα ἀπὸ τὸ γενικὸ αὐτὸ μέρος ἔρχεται τὸ ἐρώτημα ποὺ εἶναι τὸ κέντρο στὴ μελέτη αὐτή, κι ἔχει γιὰ μᾶς καὶ τὴν πιὸ μεγάλη σημασία: Τί γίνεται στὶς δικές μας φιλοσοφικὲς σχολές; Πετυχαίνουν τὸ σκοπὸ τους — ἀνάλογα βέβαια μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ τόπου μας — ἢ ὄχι; Καὶ ἂν ἀποτυχαίνουν, ποιοὶ εἶναι οἱ λόγοι τῆς ἀποτυχίας καὶ τί πρέπει νὰ γίνη;

Κάποια ἀπάντηση στὸ πρῶτο ἐρώτημα ἔχομε μὲ ὅσα εἶδαμε παραπάνω γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδανικὸ τῆς φιλοσοφικῆς μας σχολῆς καὶ τὶς συνέπειές του (σ. 15). Τὸ σημαντικὸ ὅμως αὐτὸ ζήτημα εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἐξετάσωμε ἀπὸ κοντὰ καὶ πλατύτερα, πέρα ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἄποψη. Οἱ σχολές μας λοιπὸν δὲν πετυχαίνουν τὸ σκοπὸ τους, καὶ προπάντων τὸν ἐπαγγελματικὸ, νὰ μορφώσουν δηλαδὴ καλὸ προσωπικὸ γιὰ τὴ μέση παιδεία. Ἀρχίζω ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Ἐμμεση ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀποτυχία εἶναι τ' ἀποτελέσματα τῶν γυμνασίων. Τ' ἀποτελέσματα αὐτὰ τὰ διαλαλοῦσαν συστηματικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια μερικοὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πανεπιστημίου. Μόλις τελείωναν οἱ εἰσιτήριες ἐξετάσεις, πολὺστηλες δηλώσεις τῶν σ' ἐφημερίδες μιλοῦσαν γιὰ τὰ κύματα τῆς ἀγραμματοσύνης ποὺ χύνονται ἀπὸ τὰ γυμνάσια στὶς πανεπιστημιακὲς αἴθουσες, καὶ τὰ λόγια τους τὰ ἐπικύρωναν τρομερὰ παραδείγματα ἀνορθογραφίας καὶ ἀσυνταξίας. Τὴν εὐθύνη τὴν ἀφήναν νὰ πέση στοὺς ὤμους τῶν γυμνασιακῶν καθηγητῶν, κι αὐτοὶ πάλι φυσικὸ ἦταν ν' ἀμυνθοῦν. Στὴν ἀμυνά τους χτυπώντας τὴν ὑπερβολὴ τῶν ἐπικριτῶν τόνιζαν ὅτι τὴ μόρφωση τῶν ἀποφοίτων δὲν μπορεῖ νὰ τὴν κρίνωμε μόνο ἀπὸ τὶς ἀνορθογραφίες, ποὺ τὴν πηγὴ τους ἄλλωστε τὴν ἔχουν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Τώρα, ἔλεγαν, τὰ παιδιά μορφώνονται γενικὰ καλύτερα παρὰ ἄλλοτε. Ἐλλείψεις βέβαια ἔχουν πολὺ μεγάλες, γι' αὐτὲς ὅμως δὲ φταίει τὸ προσωπικὸ ποὺ ἐργάζεται μ' εὐσυνειδησία, παρὰ φταίνει οἱ ἀνώμαλες περιστάσεις τῆς πολεμικῆς ἐποχῆς, καὶ πιὸ πολὺ ἢ Πολιτεία: πολλὰ σχολεῖα δὲν εἶχαν καὶ δὲν ἔχουν ὅσους δασκάλους χρειάζονται, σὲ κάθε τάξη στρίμωγονται συνήθως σὲ αἴθουσες τρῶγλες ἕνα πλῆθος παιδιά, ποὺ κάποτε φτάνουν καὶ στὰ ἑκατό, ἐπιλογή στὶς εἰσιτήριες ἐξετάσεις δὲν μπορεῖ νὰ γίνη, τὸ ὑπουργεῖο βγάζει κάθε λίγο χαριστικὲς διατάξεις κτλ. κτλ. Ἔναι ὅμως χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ σὲ πολὺ παλαιότερα χρόνια, ὅταν ἔλειπε τὸ στρίμωγμα τῶν παιδιῶν στὶς τάξεις καὶ τὸ κάθε σχολεῖο εἶχε

τὸ προσωπικὸ ποὺ χρειαζόταν, ὅτι καὶ τότε ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἀκούσαμε ἀπὸ πρόσωπα ὑπεύθυνα τὰ ἴδια παράπονα γιὰ ἀγγραμματοσύνη, καὶ μάλιστα οὐσιαστικότερη ⁸.

Καὶ ἀλήθεια ἡ ἀγγραμματοσύνη στὸ μέσον ὄρο τῶν παιδιῶν ἦταν πιὸ βαθιά, καὶ εἶναι ἀκόμα, ὅσο καὶ ἂν οἱ τωρινοὶ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων εἶναι πιὸ ἐγκυκλοπαιδικοὶ καὶ μὲ δρίζοντα πολὺ πιὸ ἀνοιχτόν. Γνώσεις ἔχουν ἀρκετὲς καὶ στὰ γλωσσικά, καὶ γενικότερα στὰ ιστοριοφιλολογικὰ μαθήματα, καθὼς καὶ στὰ φυσικομαθηματικά. Μὰ στὸ βάθος εἶναι ἀγλωσσοὶ καὶ τὸ μυαλό τους ἀδούλευτο καὶ ἀπειθάρχητο. Γενικὰ γράφουν τώρα μὲ περισσότερα βέβαια ὀρθογραφικὰ λάθη, ἀλλὰ πιὸ ζωντανὰ καὶ μὲ πολὺ μεγαλύτερη εὐκολία παρὰ πρὶν. Ἡ γλώσσα τους ὅμως εἶναι καὶ τώρα γεμάτη ἀπὸ συμβατικὲς φράσεις καὶ ἀκυρολεξίες. Ἐπειτα δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν τὸ θέμα, νὰ μείνουν σ' αὐτὸ καὶ στὰ κύρια σημεῖα του καὶ νὰ τ' ἀναπτύξουν, οὔτε νὰ ἐκθέσουν τίς σκέψεις τους μὲ αὐστηρὸ λογικὸ εἶρμό. Δὲν εἶναι λίγοι ὅσοι δὲν ξέρουν οὔτε πῶς πρέπει νὰ διαβάσουν ἓνα βιβλίο. Ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ξέρουν τόσα, ὥστε μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν ἓνα πολὺ εὐκόλο πεζὸ κείμενο, τὸ ἐξηγοῦν ὅμως ὅπως ὅπως, δηλαδή τὸ μισοκαταλαβαίνουν. Ἐχουν ἀκόμα διαβάσει ἀρκετὰ νεοελληνικὰ ἔργα, καὶ πολλοὶ τους ξέρουν πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Παρ' ὅλες ὅμως τίς γνώσεις στὰ ιστοριοφιλολογικὰ μαθήματα, ὁ ἀρχαῖος καὶ ὁ νεοελληνικὸς κόσμος καὶ οἱ ἀξίες του, αὐτὲς ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ καταλάβουν νέοι τῆς ἡλικίας των, εἶναι γι' αὐτοὺς βιβλίο ἑφτασφράγιστο. Λογοτεχνικὸ ἔργο ἀρχαῖο ἢ νέο δὲν ἔχει ἀγγίξει πραγματικὰ τὴν ψυχὴ τους, καὶ γιὰ ἱστορικὴ σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ οὔτε λόγος. Ἀντὶ ἱκανότητες καὶ πνευματικὴ ζωὴ γνώσεις μόνο, κι αὐτὲς συχνὰ κατὰ προσέγγιση. Τὸ ἴδιο λένε οἱ εἰδικοὶ καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν φυσιολογικῶν ⁹, Ἀλλὰ καὶ πιὸ πέρα ἀκόμα: κάθε προσπάθειά τους, καὶ πνευματικὴ καὶ ἄλλη, τὴ χαρακτηρίζει ὁ νόμος «τοῦ ἐλάσσονος κόπου». Ἡ φυσικὴ ὁρμὴ τῆς νιότης γιὰ νὰ κατακτήσῃ τίς πνευματικὲς ἀξίες, ὁρμὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀνασταίνη καὶ τὴν τρέφῃ ἓνα γυμνάσιο, ἢ ἔχει σθῆσει ὀλοτέλα ἢ ἔχει ξεθυμάνει κι ἐκφυλιστῇ σὲ πράγματα καὶ κατακτήσεις ἐξωτερικὲς. Ἴτσι ἦταν καὶ εἶναι ὁ μέσος ὄρος τῶν μαθητῶν ποὺ τελειώνουν τὸ γυμνάσιο ⁹. Εἶναι βέβαια καὶ νέοι μὲ γερὸ φυσικό, μὲ καλὸ μυαλό καὶ δυνατὴ ψυχὴ — καὶ μέσα στίς πληθωρικὲς γυμνασιακὲς τάξεις, καὶ πολὺ περισσότεροι σὲ τάξεις ἢ καὶ μετρημένα σχολεῖα ποὺ ἐργάζονται μὲ καλύτερους ὄρους — ποὺ κατορθώνουν νὰ κρατήσουν καὶ ν' ἀναπτύξουν τὰ φυσικά τους χαρίσματα. Οἱ νέοι ὅμως αὐτοὶ εἶναι λιγοστοὶ σχετικὰ μὲ τὸ πλῆθος ποὺ ἀποφοιτοῦν ἀπὸ τὰ γυμνάσια, καὶ δὲν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τὴν παραπάνω εἰκόνα.

Τ' ἀποτελέσματα αὐτὰ εἶχαν βέβαια πολλὲς αἰτίες: ἔτσι ἢ ὀργάνωση τῆς παιδείας ποὺ ἔσπρωχνε πολλοὺς νέους στὰ γυμνάσια χωρὶς νὰ ἔχουν κλίση καὶ ἱκανότητα γιὰ γυμνασιακὲς σπουδές, ἢ ἔλλειψη οὐσιαστικῆς ἐπιλογῆς, ἢ ἀμέθοδη διδασκαλία στὰ παλαιότερα χρόνια, καὶ στὰ νεώτερα τὸ στρίμωγμα τῶν παιδιῶν καὶ ἢ ἔλλειψη δασκάλων κ. ἄ., καθὼς καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ τόπου μας. Γι' αὐτὸ εἶπα ὅτι τ' ἀποτελέσματα τῆς μέσης παιδείας εἶναι μόνο ἔμμεση ἀπόδειξη. Πάντως ὅμως εἶναι κι αὐτὰ μιὰ ἀπόδειξη, ἀφοῦ καὶ σὲ ἄλλα χρόνια εἶχαν στὸ βάθος οἱ ἀπόφοιτοι τὴν ἴδια μόρφωση, καὶ ἀφοῦ καὶ

τώρα σέ τάξεις πού ἐργάζονται μέ τούς ἴδιους κακοὺς ὄρους ἀλλὰ μέ δασκάλους πού ξεχωρίζουν ἀπό τούς συναδέλφους των σέ ἰκανότητα καί μὀρφωση ἐπιστημονική, βλέπομε τὸ μέσον ὄρο τῶν νέων νὰ ξεφεύγη ἀπὸ τὴ θλιθερὴ εἰκόνα πρὸς τὸ καλύτερο. "Ἐτσι καί τὸ προσωπικὸ δὲν ἦταν καί δὲν εἶναι ἀνεύθυνο σέ τέτοια κατάσταση.

β. Ἡ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση τοῦ προσωπικοῦ της.— Καὶ ἄ μ ε σ η ὅμως ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ ἐπαγγελματικοῦ σκοποῦ ἔχομε τὸ ἴδιο τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας. Γ ρ α π τ ἔ ς ἀποδείξεις καί μαρτυρίες γιὰ τὴ μὀρφωση καί τὴν ἰκανότητα τοῦ προσωπικοῦ, τέτοιες πού νὰ δίνουν μιὰ εἰκόνα γενική, δὲν ὑπάρχουν, ἐνῶ γιὰ τούς ἀπόφοιτους τῶν γυμνασίων ἔχομε πολλές. Δημοσιευμένες μαρτυρίες εἶναι ἐλάχιστες, κι αὐτὲς πάλι ἢ μερικές ἢ μονόπλευρες. Ἐκθέσεις γενικῶν ἐπιθεωρητῶν δὲν μποροῦσα νὰ ἔχω στὴ διάθεσή μου, μὰ ὅσες ἔτυχε ἄλλοτε νὰ ἰδῶ ἦταν ὅλες πολὺ ἀτομικές καί τυπικές*. Πιστὴ γενικὴ εἰκόνα θὰ μποροῦσαν νὰ δώσουν οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τούς ἴδιους τούς ἐκπαιδευτικούς, καί κυρίως οἱ πιὸ φωτισμένοι. Ἰκι αὐτὸ πολὺ εὐκολώτερα, ὅταν τούς ζητοῦσε κανεὶς, μετρῶντας τίς ἀπαιτήσεις τοῦ σχολείου καί τίς δικές των γιὰ τὸ μὀρφωτικὸ τους ἔργο, νὰ κρίνουν τὴ μὀρφωση πού πῆραν ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ τώρα. "Ἐτσι θὰ δώσω προσωπικές πιὸ πολὺ ἐντυπώσεις, κι αὐτὲς ὅμως δὲν εἶναι αὐθαίρετες, γιὰτὶ στηρίζονται σέ πείρα πολὺχρονη ἀπὸ σχολεῖα πού διεύθυνα ἢ παρακολούθησα τὴν ἐργασία τους, σέ πείρα ἀπὸ συνέδρια, ἀπὸ συνελεύσεις καί δημοσιευμένες μελέτες καί ἄρθρα ἐκπαιδευτικῶν, καί σέ γνωριμία καί συζητήσεις μέ πολλοὺς ἀπὸ τὸ καθηγητικὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας καί μέ φωτισμένους ἐπιθεωρητές του.

Ἀφῆνω ὅσους πῆραν τὸ δίπλωμά τους στὴν ἀνώμαλη ἐποχὴ μεταξὺ τοῦ 1918 καί 1923, γιὰτὶ αὐτοὶ δὲν ἔκαμαν κανονικές πανεπιστημιακές σπουδές, μερικοὶ μάλιστα δὲ φοίτησαν καθόλου στὸ πανεπιστήμιο¹⁰ εἶναι ἄλλωστε πολὺ μικρὰ τὸ ποσοστὸ τους μέσα στὸ προσωπικὸ. Τὸ ἐπίπεδο ὅπου βρίσκεται ἡ ἐπιστημονικὴ κυρίως μὀρφωση τῶν ἄλλων, ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρέσεις, κάθε ἄλλο παρὰ ψηλὰ στέκει. Οἱ ἐλλείψεις τους, ὅχι στὸν παιδαγωγικὸ καταρτισμὸ — σ' αὐτὸν ἔχομε ἀρκετὴ πρόοδο —, ἀλλὰ στὰ μαθήματα πού διδάσκουν, ἐλλείψεις σέ περιεχόμενο καί ἰκανότητες, εἶναι πολλές καί βασικές. Ἐδῶ ὅμως θὰ ξεχωρίσωμε παλαιότερους ἀπὸ νεώτερους. Οἱ πρῶτοι ἔχουν μεγαλύτερη πίστη στὰ κλασικὰ γράμματα, οἱ περισσότεροὶ τους ὅμως περιφρονοῦν τὰ νεώτερα πού δὲν τὰ ξέρουν κατέχουν γραμματικὰ καί τίς δυὸ κλασικές γλῶσσες καλύτερα, ἀντικρίζουν ὅμως συνήθως στεγνὰ καί στενώτατα τὰ κείμενα καί τὸν ἀρχαῖο γενικὰ πολιτισμὸ, καθὼς καί τὴν ἱστορία. Ἀλλὰ οἱ πιὸ ζωντανοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν ἐπιρραστὴ ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα πού κάπως ἄρχισε νὰ πνέῃ τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια καί στὴ μέση ἐκπαίδευση. Εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικισμοῦ μέ κύριο γνώρισμα τὴ στροφή πρὸς τὴ νεοελληνικὴ ψυχικὴ ζωὴ καί τίς διάφορες ἐκδηλώσεις της. Ἐνα πνεῦμα ἀντίθετο πρὸς τὴν καθολικὴ νοοτροπία, πού αἰῶνα ὀλόκληρο κεντρικὴ πηγὴ της εἶχε τὴν ἀθηναϊκὴ φιλοσοφικὴ σχολή, καί πού ὄριμο

* Ὁ τάδε π. χ. εἶναι ἰκανὸς ἢ ἰκανώτατος εἰς τὰ Ἑλληνικά, ὑστερεῖ ὅμως εἰς τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν ἢ τὰ λατινικά κ.τ.λ.

καρπὸ μᾶς εἶχε δώσει τῇ μὀρφωσῆ τῶν παλαιότερων ἐκπαιδευτικῶν: Πνευματικὴ προκοπὴ καὶ δημιουργία, μὀρφωσῆ σωστὴ μὀρεὶ νὰ θεμελιωθῆ μόνο στὴ δικὴ μας ζωὴ καὶ τὴν καλλιέργειά της, στὴ γλῶσσα μας, στὶς παραδόσεις, στὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, στὴν πραγματικὴ λογοτεχνία κτλ. Τέτοια στροφὴ ἀλλάζει καὶ τὴ σχέση μας μὲ τοὺς κλασικοὺς· κι αὐτοὺς πὸ δὲν εἶναι μόνο γλῶσσα, μονάχα μὲ τὴ δικὴ μας ζωὴ θὰ τοὺς νιώσωμε ἀληθινά.

Τὸ πνεῦμα αὐτό, ὅπως δυνάμωνε ὀλοένα καὶ περισσότερο στὴν ἐξωπανεπιστημιακὴ κίνηση, φυσικὸ ἦταν νὰ βρῆ μεγαλύτερο ἀντίχτυπο στοὺς νεώτεροὺς ἐκπαιδευτικοὺς. Καὶ σ' αὐτὸ βοηθοῦσε καὶ κάποια ψυχολογικὴ προετοιμασία, πὸ ἔμμεσα γινόταν παρ' ὀλη τὴν ἀντίθετη ἀτμόσφαιρα καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴ σχολὴ ἀπὸ τὸ ἔργο ἢ τὴ φιλελεύθερη στάση πολὺ λίγων, μετρημένων καθηγητῶν της. "Ἐτσι οἱ νεώτεροι ἐκπαιδευτικοὶ ἔχουν πὸ ἀνοιχτὸν ὀρίζοντα. Τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ πολιτισμὸ τὸν ἀντικρίζουν πλατύτερα, ἢ πὸ σωστά: οἱ γνώσεις τοὺς ἀπλώνονται σὲ περισσότερες ἐκδηλώσεις του, καὶ δὲν περιορίζονται μόνο στὰ κείμενα. Καὶ τὰ κείμενα, ἀντίθετα μὲ τὴν κυρίαρχη πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, δὲν εἶναι γι' αὐτοὺς μόνο γλῶσσα καὶ ξερὴ ἐξήγηση· ἀνησχοῦν καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό τους, προσπαθοῦν κάτι νὰ συλλάθουν, κάτι νὰ δώσουν καὶ στοὺς μαθητὲς των. Στὴν ἀρχαία ὀμως ἐλληνικὴ γλῶσσα, στὴ γραμματικὴ της κατοχὴ, εἶναι πολὺ πὸ ἀδύνατοι ἀπὸ τοὺς παλαιότεροὺς· ὀσο γιὰ τὰ λατινικὰ οὔτε συγκρίνονται μ' ἐκείνους, καὶ δὲν εἶναι ἴσως λίγοι πὸ τὰ ἔχουν ξεχάσει ὀλότελα. Οἱ αἰτίες τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς στ' ἀρχαία ἐλληνικὰ εἶναι πρῶτα ὅπως θὰ ἴδοῦμε παρακάτω ἢ ὀργάνωση τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν· ἔπειτα ἢ ἀντίδραση κατὰ τῶν ἴδιων τῶν δασκάλων τοὺς καὶ τῆς στεγνῆς διδασκαλίας· καὶ τέλος ἢ παρεξήγηση πὸ ἔγινε σ' ἕνα αἴτημα μεθοδικό, τὸ αἴτημα γιὰ τὸν τονισμὸ τοῦ περιεχομένου καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας, ἔσπρωξε στὴν περιφρόνηση τῆς γραμματικῆς*. Παρ' ὀλη ὀμως τὴ διαφορὰ ὀς πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τὰ κείμενα, ἢ πίστη τοὺς στὰ ἐλληνικὰ κλασικὰ γράμματα εἶναι μικρότερη. Ἡ ὀλιγοπιστία αὐτὴ εἶναι βέβαια ἕνα καθολικότερο κοινωνικὸ φαινόμενο τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ὀχι μόνο ἐλληνικό, ὀ ἀντίχτυπὸς τοῦ ὀμως βαθύτερος σὲ ὀσους ἐκπαιδευτικοὺς λείπει ἢ γερὴ κλασικὴ μὀρφωση. Ἄλλὰ τὸ νεοελληνικὸ πολιτισμὸ οἱ νεώτεροι ὀχι μόνο δὲν τὸν περιφρονοῦν, παρὰ ἐκτιμοῦν τὴ σημασία του, καὶ μάλιστα τὴ μορφωτικὴ. "Ἐτσι σὲ πολλοὺς εἶναι αἰσθητὲς καὶ πὸ ὀδυνηρὲς οἱ ἐλλείψεις πὸ ἔχουν σ' αὐτὴ προπάντων τὴν περιοχὴ. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν ἱστορία. Τὰ μεγάλα ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα πὸ ζήσαμε τὰ τελευταῖα δεκάχρονα, ἔφεραν σὲ δημόσια συζήτηση, κυρίως δημοσιογραφικὴ, διάφορες ἀντιλήψεις σχετικὰ μὲ τὴν ἔρμηνεία τῆς ἱστορίας, ἀντιλήψεις συνήθως μονόπλευρες ἢ καὶ προπαγανδιστικὲς, κι ἔτσι ὀπου πρὶν βασιλευε ἢ ἀπλοϊκότητα ἢ ἢ ἄγνοια, ἔπεσε ἢ ἀνησυχία μὰ καὶ ἢ σύγχυση μαζί. Φυσικὴ συνέπεια ἢ ἀνησυχία καὶ στοὺς νεώτεροὺς ἐκπαιδευτικούς, πὸ ζοῦνε πὸ κοντὰ στὴν ἐποχὴ αὐτὴ. Δὲν τοὺς ἱκανοποιεῖ πιά

* Κι ἐδῶ ὀμως θὰ μὀρούσαμε νὰ ξεχωρίσωμε τοὺς πὸ νέους πὸ ἔχουν σπουδάσει στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια· γιὰτὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν τόσο ἐπιρρεαστὴ ἀπὸ τὴν ἱδεολογικὴ γενικὴ σύγχυση τῆς ἐποχῆς, πὸ καὶ οἱ ἴδιοι δὲν ξέρουν τί γυρεύουν.

τῆ παράταξη γεγονότων οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ καὶ μονόπλευρη σύνδεσή τους, παρὰ καταλαβαίνουν ἢ διαισθάνονται πὼς κάτι βαθύτερο τὰ κινεῖ καὶ τὰ δένει μεταξύ τους καὶ μὲ τὴν ἄλλη ζωὴ.

Μὲ ὅλη ὅμως τὴ διαφορά πού ξεχωρίζει παλαιούς καὶ νέους, ὅλοι τους ἔχουν ὅπως εἶπα βασικὲς ἐλλείψεις στὴν ἐπιστημονικὴ τους μὀρφωση. Τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα τὴν ξέρουν βέβαια, μὲ τὸ βάθος ὅμως καὶ τὴν ἀκρίβεια πού χρειάζεται νὰ τὴν κατέχη ἕνας φιλόλογος κλασικοῦ γυμνασίου, δὲν τὴν κατέχουν οὔτε καὶ οἱ παλαιότεροι. Πολλὰ εἶναι κατὰ προσέγγιση καὶ στὴ γλῶσσα καὶ στὴ μετάφραση τοῦ κειμένου. Στὸ διαγωνισμό πού ἔκανε τὸ ὑπουργεῖο παιδείας στὰ 1931 γιὰ νὰ στείλῃ 18 φιλόλογους στὴν Εὐρώπη, ἔλαβαν μέρος 52. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στ' ἀρχαία ἑλληνικὰ πού τοὺς εἶχαν δώσει γιὰ ἐρμηνεία ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη «ἀπλοῦν μὲ ἐλαχίστας δυσκολίας περὶ τὸ τέλος», ἀπὸ τοὺς 52 «οὐσιαστικῶς ἐπέτυχον τέσσαρες». Καὶ ὅμως οἱ ὑποψήφιοι ἦταν φιλόλογοι πού εἶχαν διδάξει στὰ γυμνάσια «ἐπὶ δεκαετίαν τοῦλάχιστον ἀρχαία ἑλληνικὰ»*. Τὸ κλασικὸ λογοτεχνικὸ ἔργο δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ χαροῦν, νὰ ζήσουν τὴν πλούσια ζωὴ του οὔτε καὶ οἱ νεώτεροι. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ φιλοσοφικὸ καὶ τὸ ἔργο τῆς τέχνης. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς γιὰ τοὺς περισσότερους εἶναι πῶς πολὺ ἄθροισμα ἀπὸ διάφορες ἐκδηλώσεις. Τὰ νεοελληνικὰ, κείμενα καὶ γλῶσσα, καθὼς καὶ τὴ νεώτερη ἱστορία μας δὲν τὰ κατέχουν ὅπως πρέπει οὔτε καὶ οἱ πῶς νέοι ἀκόμα οὔτε καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς νέους πού ἔχουν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ Θεσσαλονίκης. Κι ἔχει αὐτὸ ξεχωριστὴ σημασία γιὰ τὸ θέμα μας, γιὰτὶ στὴ σχολὴ ἐκείνη τὸν κύριο τόνο τὸν ἔδινε ὁ δημοτικισμὸς, ὄχι μόνο μὲ τὶς εἰδικὲς ἔδρες τῆς νεοελληνικῆς γλῶσσας, τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ τῆς λαογραφίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ δημοτικιστικὴ διδασκαλία πολλῶν καθηγητῶν καὶ τὴ φιλελεύθερη ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα στάση τῶν ἄλλων. Στὸ «παιδαγωγικὸν συνέδριον τῆς Ε' ἐκπαιδευτικῆς περιφέρειας» ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητῆς Η. Λάγιος ἐξετάζοντας «τὰ αἷτια διὰ τὰ ὁποῖα καθυστέρησε ἡ διδασκαλία τῶν νέων ἑλληνικῶν», σημειώνει πὼς ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία εἶναι «κατὰ μέγα μέρος ἀγνωστος εἰς τοὺς διδασκάλους καὶ καθηγητάς» ὅπως καὶ «ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν διδασκομένων νέων ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων». Ἐπειτα ἱστορικὸ ἀντίκρισμα, ἱστορικὴ σκέψη, παρ' ὅλη τὴν ἀλλαγὴ, δὲν ὑπάρχει. Ὁ ἴδιος γενικὸς ἐπιθεωρητῆς στὸ ἴδιο συνέδριο «συνοψίζων τὰ πορίσματα τῶν συζητήσεων ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἱστορίας» τονίζει ὅτι «χρειάζεται μὀρφωση τοῦ δασκάλου, γιὰτὶ σήμερα οἱ περισσότεροι δὲν εἶναι πολὺ ἀνώτεροι ἀπὸ τὸ ἐγκεκριμένο ἐγχειρίδιο τῆς ἱστορίας»¹². Καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς τὰ νεώτερα ἱστορικὰ ἐγχειρίδια μὲ τὸ σκόρπισμα πού ἔφερε στὸ ὕλικὸ ἢ ἔννοια τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, κοντεύουν νὰ μὴν εἶναι πῶς ἱστορία.

Οἱ ἐλλείψεις ὅμως αὐτὲς δείχνουν κάτι βαθύτερο, ὅτι δηλαδὴ στὸ μέσον ὄρο λείπει ὁ εἰδικὸς ψυχικὸς προσανατολισμὸς τοῦ ἐπιστήμονα, ὅπως τὸν εἶδαμε στὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (σ. . . .) Ἄλλῃ ἀκόμα χαρακτηριστικὴ ἀπόδειξη γι' αὐτὸ εἶναι οἱ μελέτες τῶν ἐκπαι-

* Τζουμελέα, γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ ἰδιωτ. ἐκπ. «Διδάγματα ἀπὸ μίαν ἐξέτασιν» Δελτίον Ὁμοσπ. λειτουργῶν μ. Ἐκπαιδ. Ἰούνιος 1931.

δευτικῶν πού δημοσιεύονται σέ περιοδικά κ. ἄ. Περισσότερες ἀπό ἐννεήντα στίς ἑκατό ὄχι μόνο δέ δείχνουν κανένα τέτοιο προσανατολισμό, παρά εἶναι πιό πολύ προχειρογραμμένα δημοσιογραφικά, καί συχνά ρητορικά ἄρθρα. Εἶναι πολλοί ὅσοι νιώθουν τίς ἐλλείψεις τους καί προσπαθοῦν νά τίς ἀναπληρώσουν. Ἡ ἐπιτυχία τους ὅμως δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τούς κόπους των, γιατί σέ κάθε βῆμα σκοντάφτουν καί σ' ἐσωτερικά καί σ' ἐξωτερικά ἀκόμα ἐμπόδια. Συνήθως ξένη γλώσσα δέν ξέρουν, περιορίζονται στήν ἑλληνική βιβλιογραφία, αὐτή ὅμως εἶναι πολύ φτωχή, κι ἐκτός ἀπό σπανιότατες ἐξαιρέσεις δέν τοῦς δίνει καμιὰ βοήθεια οὔτε στά νεοελληνικά, οὔτε σ' ἀρχαία οὔτε καί στήν ἱστορία¹³. Ἐπειτα λείπει κατὰ κανόνα καί ἡ τεχνική τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, καί ὁ καθένας δουλεύει μέ ὑποκειμενικό τρόπο πού τόν μόρφωσε μέ τόν καιρό καί τήν πείρα μόνος του μέσα σέ πλήθος δυσκολίες. Εἶναι βέβαια καί φιλόλογοι μ' ἐξαιρετικά ψυχικά προσόντα, πού κατόρθωσαν καί κατορθώνουν νά ξαναρχίσουν ἀπό τήν ἀρχή καί νά θεμελιώσουν μόνιμοί τοῦς τή μόρφωσή τους· κι ἐδῶ ὅμως οἱ περισσότεροι σ' ἕναν ὀρισμένο κυρίως κλάδο, νεοελληνικά π. χ. ἢ ἀρχαία ἑλληνικά κ. ἄ. Αὐτοὶ νιώθουν βαθύτερα τί τοῦς λείπει καί θυμοῦνται μέ πόνο τὰ χαμένα πανεπιστημιακά τους χρόνια¹⁴. Ὄταν ἐργαζόμουν στό μαράσλειο διδασκαλεῖο καί ἀργότερα στό πειραματικό σχολεῖο τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εἶχα παρακαλέσει τὸ ἐκπαιδευτικό συμβούλιο νά μοῦ συστήσουν φιλόλογους, φυσικούς καί μαθηματικούς, πού νά μποροῦσαν ν' ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις τῶν σχολείων ἐκείνων. Οἱ ἀπαιτήσεις ἂν δέν ἦταν κοινές, δέν ἦταν ὅμως καί ὑπερβολικές. Καί θυμοῦμαι πόσο φτωχές καί μέ τί δισταγμό καί δυσκολία γίνονταν οἱ σχετικές ὑποδείξεις. Ἐπρεπε νά βασανίσουν τή μνήμη τους καί τοῦς καταλόγους, γιά νά ὑποδείξουν π. χ. μετρημένους φιλόλογους πού ἐκτός ἀπό τὰ νέα νά κατέχουν καλά καί τ' ἀρχαία ἑλληνικά, νά μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν ἐλεύθερα βιβλία τῆς ἐπιστήμης τους γραμμένα σέ ξένη γλώσσα καί νά χουν τή θέληση καί τήν ἱκανότητα νά συνεχίσουν οἱ ἴδιοι τήν ἐπιστημονική τους μόρφωση. Τὸ ἴδιο καί γιά τοῦς φυσικούς καί τοῦς μαθηματικούς.

Ἡ γενική εἰκόνα γιά τήν ἐπιστημονική μόρφωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν πού ἔδωσα παραπάνω, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας πού ἀναγκάζονταν καί ἀναγκάζονται νά κάνουν οἱ ἴδιοι, ὅταν τελειώνουν πιά τὸ πανεπιστήμιο καί μπαίνουν σὸ σχολεῖο ζοῦν τίς ἀπαιτήσεις του. Ἡ εἰκόνα δέν εἶναι βέβαια εὐχάριστη. Ἀλλά τὸ ὅτι καί ἡ προσπάθεια αὐτή κάτι ἀξίζει, τὸ καταλαβαίνομε ἂν πᾶμε στά φοιτητικά χρόνια καί δοῦμε τὸ φιλόλογο στό ἴδρυμα πού μορφώνεται, ὅσο κρατοῦν ἀκόμα οἱ σπουδές του. Στήν εἰσαγωγή τῆς μελέτης αὐτῆς (σ. . .) ἔδωσα σύντομα τήν προσωπική μου πείρα πού εἶχα γιά τή μόρφωση τῶν φιλολόγων, ὅταν δίδασκα στό πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ξαναθυμίζω καί συμπληρώνω. Ἡ πείρα μου εἶναι ἀπό τίς πτυχιακές ἐξετάσεις πολλῶν φοιτητῶν πού παρακολούθησα, καί κυρίως ἀπό τὰ δικά μου φροντιστήρια. Καί ἡ πείρα αὐτή ἔχει γενικότερη σημασία, γιατί φροντιστηριακά θέματα τῆς γενικῆς καί τῆς εἰδικῆς προπάντων διδαχτικῆς, μοῦ ἔδιναν τήν εὐκαιρία νά ἰδῶ ἀπό κοντὰ ἂν καί πόσο ὁ φοιτητής κατεῖχε ὕλικό, προβλήματα καί μέθοδο στά ἱστορικοφιλολογικά μαθήματα

πού σπούδασε. Καί στά δυό φροντιστήρια, τὰ γενικά καί εἰδικά, φοιτοῦσαν οἱ φοιτητές τοῦ τέταρτου χρόνου, στά πρῶτα ὅλοι, συνήθως 15 ὡς 20, στά δεύτερα μονάχα ὅσοι ἀκολουθοῦσαν τὸ φιλοσοφικὸ παιδαγωγικὸ πτυχίον, δηλαδή ἐλάχιστοι, κατὰ μέσον ὄρο 4 ὡς 5. Ἦταν λοιπὸν ὄριμοι φοιτητές πού σπούδαζαν στή σχολή τρία, καί ἀρκετοὶ καί τέσσερα χρόνια, εἶχαν ἀκούσει πλῆθος παραδόσεις καί ἀσκηθῆ σὲ ἀρκετὰ φροντιστήρια. Γνώσεις εἶχαν πολλές καί ποικιλότητες ἀπ' ὅλα τὰ μαθήματα τῆς σχολῆς. Γνώσεις ὅμως συχνὰ ἀθέβαιες, παρμένες προπάντων ἀπὸ σημειώσεις πού κρατοῦσαν στίς παραδόσεις τῶν καθηγητῶν· τοὺς ἔλειπε ἡ σταθερότητα, ἡ συγκρότηση καί συγκέντρωση· πῶς πολὺ ἓνα ἄθροισμα ἀπὸ γνώσεις. Γιὰ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια πρέπει νὰ ξαναθυμηθοῦμε ὅ,τι εἶπα γιὰ τοὺς τελειόφοιτους τοῦ γυμνασίου. Πολλοὶ δὲν εἶχαν μάθει ἀκόμα πῶς πρέπει νὰ διαθάζουν ἓνα ἐπιστημονικὸ βιβλίον, καί ἀναγκαζόμενοι ν' ἀρχίζω τὸ φροντιστήριον μὲ τὴ μελέτη ἑνὸς κλασσικοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου. Φροντιστηριακὴ συζήτηση γιὰ ἓνα θέμα δύσκολα μποροῦσε νὰ κρατηθῆ, καί συχνὰ κατέληγε σὲ μονόλογο δικό μου. Κι αὐτό, γιατί καί οἱ γνώσεις σκόρπιες καί ἀθέβαιες, καί τὸ μυαλὸ ἀσυνήθιστο νὰ κρατῆ τὴν κύρια γραμμὴ, νὰ ξεχωρίζη τὰ κύρια σημεία, νὰ ρωτᾷ τὸ κάθε ὑλικὸ σύμφωνα μὲ τὴ φύση του. Τὸ ἴδιο καί μὲ τίς φροντιστηριακὰς γραπτὰς ἐργασίας. Δὲν ἤξεραν πῶς νὰ πιάσουν τὸ πρόβλημα καί νὰ τὸ ἀναπτύξουν μὲ αὐστηρὴ λογικὴ σειρά*. Ἡ γλώσσα τοὺς θύμιζε τὴ γυμνασιακὴν: ἓνα ἀκαλαίσθητο, ἀχρωμο γλωσσικὸ ἀνακάτωμα μὲ ἀκυρολεξίες καί συμβατικὰς φράσεις, μιὰ διατύπωση χωρὶς καμιὰ ἀκρίβεια, κατὰ προσέγγιση. Τὸ ἴδιο καί ἡ μετάφρασίς τους ἀπὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸ κείμενον πεζὸ ἢ ποιητικὸ· ἀθέβαιη, ἔδινε στὸ γνωστὸ σχολικὸ ὕφος περίπου τὸ νόημα σκοντάθοντας καί σὲ μικρὰς ἀκόμα δυσκολίας. Γιὰ βαθύτερη κατανόηση μορφῆς καί περιεχομένου οὔτε λόγος. Ἐμπρὸς σ' ἓνα νεοελληνικὸ λογοτεχνικὸ ἔργον, ὅπου ἔλειπαν οἱ γλωσσικὰς δυσκολίες, μποροῦσαν νὰ κινηθοῦν περισσότερο, κάτι νὰ δώσουν· κι ἐδῶ ὅμως πραγματικὴ καλλιέργεια δύσκολα συναντοῦσες, ἀκόμα καί στοὺς εἰδικούς τοῦ νεοελληνικοῦ πτυχίου. Οἱ γραπτὰς τῶν ἐργασίας, ὅπως καί ἡ μελέτη πού εἶχαν κάποτε νὰ κάνουν, δὲν ἔδειχναν καμιὰ σοβαρὴ προσπάθεια, γίνονταν συνήθως πρόχειρα γιὰ νὰ τελειώσουν ὅπως ὅπως. Ἡ ἴδια ὅμως προχειρότητα καί λαχανιασμένη βία χαρακτηρίζε στα τελευταῖα τοὺς χρόνια ὅλες τῶν τίς σπουδὰς. Καί τέλος: ὁ ἐνθουσιασμός καί ἡ ἀγάπη στὴν ἐπιστῆμη καί τὸ μελλοντικὸ ἐπάγγελμα σὰ νὰ εἶχε ἐξαφανιστῆ ὁλότελα κάτω ἀπὸ μιὰ σκληρὴ ἀνάγκη βαριά σὰν ἀγγαρεία. Ἔτσι ἦταν ὁ μέσος ὄρος. Ἀπ' αὐτὸν ξεχώριζαν μερικοὶ, ἄλλοι λιγότερο καί ἄλλοι περισσότερο, αὐτοὶ ὅμως ἦταν πάντοτε ἐξαιρέσεις, ἐξαιρέσεις καμιὰ φορὰ περίφημες.

Καί δὲν εἶχα μονάχα ἐγὼ τέτοιες ἐντυπώσεις γιὰ τὴ μόρφωση τῶν φοιτητῶν μας. Ὀλόκληρη ἡ σχολὴ κάθε ἄλλο παρὰ εὐχαριστημένη ἔμεινε ἀπὸ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας της. Διαθάζοντας κανεὶς τὰ πραχτικὰ τῶν συνεδριῶν της βρίσκει πολλές φορές τὴν ἀνήσυχη ὁμολογία τῆς ἀποτυχίας καί σχηματίζει τὴ γενικὴ ἐντύπωση ὅτι οἱ φοιτητές μας πηγαίνουν στὴ σχολὴ ἀκατάρτιστοι καί φεύγουν πάλι ἀκατάρτιστοι.

* Κάποια διαφορά ὡς πρὸς τὴν ἀποψη αὐτὴ παρουσίαζαν οἱ φοιτητές τῆς φυσικομαθηματικῆς σχολῆς, καί προπάντων οἱ μαθηματικοί, καί αὐτὴ ὅμως μικρὴ.

Προσωπική πείρα από την αθηναϊκή φιλοσοφική σχολή δὲν μπορῶ νὰ ἔχω, οὔτε βρῆκα πουθενὰ δημοσιευμένες σχετικές κρίσεις τῶν καθηγητῶν της. "Όταν ὁμως συλλογιστοῦμε ὅτι οἱ ὄροι τῆς ἐργασίας σ' αὐτὴ εἶναι ἀπὸ μερικές ἀπόψεις πολὺ χειρότεροι ἀπ' ὅ,τι ἦταν στὴν Θεσσαλονίκη, πρέπει ἀναγκαστικὰ καὶ τὰ δικά της ἀποτελέσματα νὰ εἶναι τουλάχιστο τὸ ἴδιο δυσάρεστα. Μόνο ἐξαιρέσεις θὰ ἔχωμε περισσότερες. Γιατὶ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν εἶναι μεγαλύτερος, καὶ τὸ καθηγητικό ἐπάγγελμα ἔχει σὲ μερικές ἐπαρχίες στὴν παλιὰ Ἑλλάδα κάποια ἰδιαίτερη παράδοση κι ἐκτίμηση, καὶ τραβᾷ ἀρκετοὺς νέους ἀπ' αὐτοὺς ποὺ θὰ μπορούσαν ν' ἀκολουθήσουν καὶ ὅποιο ἄλλο ἐπιστημονικὸ ἢ γενικὰ ἀνώτερο στάδιο. Ἔτσι γιὰ τὸν πρῶτο σκοπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, τὸν ἐπαγγελματικὸ, ἢ ἀρνητικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποὺ βάλουμε εἶναι γενικὴ χωρὶς κανένα δισταγμὸ. Καὶ οἱ δυὸ φιλοσοφικές μας σχολές δὲ μορφώνουν τὸ προσωπικὸ ποὺ χρειάζεται ἢ μέση παιδεία.

2. Τοῦ ἐπιστημονικοῦ.

α. Τὸ νόημα τῆς ἐπιστημονικῆς καλλιέργειας.— Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπαγγελματικοῦ σκοποῦ μᾶς δίνει ἐν μέρει τὴν ἀπάντηση καὶ στὸ δευτέρου ἐρώτημα, ἂν δηλαδή οἱ φιλοσοφικές μας σχολές πετυχαίνουν τὸν ἐπιστημονικὸ τους σκοπὸ. Γιατὶ ὅπως εἶδαμε βᾶση τοῦ καλοῦ ἐπαγγελματία εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωση, κι αὐτὴ ὄχι μόνο δὲν τὴ δίνουν παρά καὶ τὴν ἀντιμάχονται οἱ πανεπιστημιακές σπουδές. Ἔτσι ὁμως ἀχρηστεύεται τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας, ἢ πλουσιότερη δηλαδή πηγὴ ποὺ θὰ ἔδινε πολλοὺς ἐργάτες στὴν ἐπιστημονικὴ κίνηση, ἀκόμα καὶ πρωτεργάτες δημιουργικοὺς ὅπως γίνεται παντοῦ. Κι αὐτὸ εἶναι κυρίως τὸ νόημα τῆς ἐπιστημονικῆς καλλιέργειας σὲ μιὰ πανεπιστημιακὴ σχολή: ὄχι μόνο νὰ ἔχη καθηγητὲς ποὺ νὰ ἐρευνοῦν οἱ ἴδιοι καὶ νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἐπιστήμη τους, ἀλλὰ καὶ νὰ μορφώνη συστηματικὰ καὶ νέους ἐρευνητὲς περισσότερο ἢ λιγότερο δημιουργικοὺς ἀνάλογα μὲ τὴ δυναμικότητά τους· νὰ μορφώνη τὸ πλῆθος τοὺς ἐργάτες ποὺ θὰ θάζουν ὁ καθένας τους ἕνα μικρὸ πετραδάκι, ἔστω καὶ ἀσήμαντο, στὸ ἐπιστημονικὸ οἰκοδόμημα, ἐργάτες ἀπ' ὅπου θὰ ξεχωρίζουν μὲ τὸν καιρὸ οἱ λίγοι, οἱ διαλεχτοὶ μὲ τὴν πλατύτερη καὶ δυνατότερη πνοή. Καὶ ἄλλοῦ, σὲ κράτη μὲ μακρόχρονη ἐπιστημονικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση, ἐξαίρεση εἶναι ἀκόμα καὶ στὸ καθηγητικὸ προσωπικὸ τῶν πανεπιστημίων οἱ πραγματικὰ δημιουργικοὶ ἐπιστήμονες. Οἱ ἐργάτες ὁμως τῆς ἐπιστήμης εἶναι πολλοί, καὶ ἡ πλουσιότερη φλέβα τους βρίσκεται μέσα στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς λειτουργούς. Κι αὐτὸ ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ κράτη ὅπως τὸ δικό μας, ὅπου σχεδὸν ὅλοι οἱ νέοι ἐπιστήμονες, ἀκόμα καὶ ὅσοι θέλουν ν' ἀκολουθήσουν καθαρὰ ἐπιστημονικὸ στάδιο, πρέπει νὰ περάσουν ἀπὸ τὴ μέση ἐκπαίδευση, καὶ τὰ ἐννεμήντα ἐννέα ἑκατοστὰ νὰ μείνουν γιὰ πάντα σ' αὐτὴ. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ τὰ λόγια ποὺ εἶπε κάποιος ἐπίσημος γάλλος ἐκπαιδευτικός: «ἂν ἀπὸ ξαφνικὴ καταστροφὴ ἔλειπαν μονομιᾶς ὅλοι οἱ καθηγητὲς τῆς φιλοσοφικῆς καὶ φυσικομαθηματικῆς

σχολής στα γαλλικά πανεπιστήμια, θά μπορούσαμε να τους αντικαταστήσωμε άμέσως μέσα από τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας».

β. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ δὲ μορφώνει ἐργάτες τῆς ἐπιστήμης.— Δὲν μπορεῖ βέβαια ν' ἀρνηθῆ κανεὶς ὅτι σὲ ὀρισμένους φιλολογικοὺς κλάδους εἶχαμε κι ἔχομε καθηγητὲς τῶν πανεπιστημίων ποὺ ἔδωσαν πρωτότυπες ἐπιστημονικὲς ἐργασίες, κάποτε μάλιστα καὶ περίφημες, καὶ σὲ σπανιότατες περιπτώσεις καὶ ὀλόκληρο ἔργο σημαντικό. Πρῶτα ὅμως ποὺ τέτοιες μορφὲς καὶ στὸ καθηγητικὸ ἀκόμα προσωπικὸ τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ἐλάχιστες. Ἐπειτα— ἂν ἐξαιρέσωμε ἓνα προπάντων κλάδο, τὸν ἀρχαιολογικὸ (ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀρχαία τέχνη), ὅπου ἡ ἐπιστημονικὴ καλλιέργεια γιὰ εἰδικοὺς λόγους παρουσιάζει σταθερῶτερη συνέχεια μὲ ἀρκετοὺς ἐργάτες*— τὸ ἔργο τους εἶναι καθαρὰ προσωπικὸ, καὶ συνήθως σβῆνει ἢ ἔχει σβῆσει μαζί μὲ τὸ δημιουργό του. Ἡ ἂν συνεχίζεται, αὐτὸ ἔγινε μ' ἓνα δυὸ μαθητὲς ποὺ ἔτυχε νὰ προσκολληθοῦν στενὰ στοὺς καθηγητὲς των, καὶ νὰ συνεχίσουν κι αὐτοὶ πάλι μόνοι τους, σχεδὸν χωρὶς οὐσιαστικὴ συνεργασία. Χαρακτηριστικὸ ἀκόμα γιὰ τὴ φτώχεια εἶναι ὅ,τι γινόταν καὶ γίνεται μὲ σπουδαιότατες ἔδρες τῆς σχολῆς: γενικὰ οἱ ὑποψήφιοι μετριοῦνταν στὰ δυὸ ἢ τρία τὸ πολὺ δάχτυλα τοῦ χεριοῦ, καὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἦταν λίγοι ποὺ στήριζαν τὴν ἐκλογή τους στὴν ἀνάγκη μόνο τῆς σχολῆς· ἄλλοτε πάλι δὲν πρόβαλε καμιὰ ὑποψηφιότητα, καὶ καταντοῦσε βασικὰ μαθήματα νὰ μὴ διδάσκωνται γιὰ καιρό. Μὰ ἡ ἔλλειψη θά φανῆ πιὸ τραγικὴ σὲ λίγο, ὅταν μὲ τ' ὄριο τῆς ἡλικίας φύγουν καὶ ἄλλες πανεπιστημιακὲς δυνάμεις.

γ. Ἡ ἐπιστημονικὴ φιλολογικὴ παραγωγὴ φτωχότατη.— Ἐπιστημονικὲς ἐργασίες ὅπως εἶπα ἔχομε ἀρκετὲς, καὶ μερικὲς μάλιστα ἐξαιρετικὲς. Καὶ ὅμως ἡ ἐπιστημονικὴ μας κίνηση εἶναι φτωχὴ, φτωχότατη, ὅταν μάλιστα γιὰ μόνη τῆς πηγῆ πάρωμε τὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ καὶ τὴ δράση τῆς. Ἡ πανεπιστημιακὴ μας βέβαια παράδοση εἶναι μόλις 100 χρόνων, καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ μὴν ἔχωμε σ' αὐτὴ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν ποικιλία ποὺ βρίσκομε σὲ ἄλλες χῶρες μικρὲς σὰν τὴ δική μας μὲ παράδοση ὅμως μεγάλη. Ἀλλὰ ἡ φτώχεια εἶναι πολὺ δυσανάλογη καὶ μὲ τὴν ἑκατόχρονη ζωὴ τοῦ πανεπιστημίου μας καὶ μὲ τὶς πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ τόπου. Οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶδαμε (σ. . .) ἀρχισαν, μισοἀρχισαν μέσα στὴ σχολὴ πολὺ ἀργά, κι ἔτσι ἐδῶ στέκει κάποια δικαιολογία. Δὲν εἶναι ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ ἄλλες ἐπιστῆμες ὅπως ἡ κλασικὴ φιλολογία, ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία. Οἱ λατινικὲς σπουδὲς ἔχουν ὀλότελα σβῆσει, καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀρκετὴ ἐργασία· σὲ γραμματικὲς κυρίως παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις ἢ ἐρμηνεία χωρίων. Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν εἶναι κι αὐτὲς χρήσιμες, εἶναι πάντα ἓνα μικρὸ μέρος τῆς φιλολογίας, καὶ ἂν περιοριστοῦμε σ' αὐτό, χάνομε τὸ κύριο, τὸ πνεῦμα δηλαδή καὶ τὴ ζωὴ. Κι αὐτὸ ἔγινε γιὰ χρόνια πολλὰ καὶ σ' ἔκταση μεγά-

* Δὲν εἶναι μόνο τὸ ὅτι ἡ ἀρχαιολογία εἶναι καὶ εἰδικὸ βιοποριστικὸ ἐπάγγελμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γῆ κρύβει πρῶτο ὕλικὸ γιὰ ἀνακάλυψη ἀφθονο, καὶ τὸ σπουδαιότερο: στὸν κλάδο αὐτὸ ἔχομε πιὸ πολὺ τεχνικὴ ποὺ εὐκόλα τὴν καταχτᾶ κανεὶς καὶ ποὺ μόνο σχεδὸν μ' αὐτὴ μπορεῖ κάτι πρωτότυπο νὰ προσφέρῃ καὶ μικρὸς ἀκόμα ἐργάτης, καὶ ἂν τοῦ λείπη ἡ βαθύτερη ἐπιστημονικὴ συγκρότηση. Σχετικὰ ὅμως μὲ τὸ θέμα μας δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι κι ἐδῶ οἱ εἰδικοί ἐργάτες βάζουν τὰ θεμέλια τῆς εἰδικότητάς των ὕστερα ἀπὸ τῆς πανεπιστημιακῆς των σπουδῆς κι ἔξω ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιό 15.

λη, καὶ στὴν ἀθηναϊκὴ σχολὴ μὲ μιὰ μόνο ἐξαίρεση γίνεται ἀκόμα, ἔ-
στω καὶ ξεθυμασμένα. Ἔργασίες μὲ κάποια πλατύτερη πνοὴ μόνο μιὰ
δυὸ μπορούμε νὰ βροῦμε στὰ περασμένα, πραγματικὰ ὅμως μόλις τὰ
τελευταῖα τώρα χρόνια ξεχώρισαν λιγοστὲς μελέτες ποὺ προσπαθοῦν
νὰ ζωντανέψουν τὴ σχέση μας μὲ τοὺς κλασικοὺς 16. Ἡ ἱστορία ἂν ἐ-
ξαιρέσωμε δυὸ ἔργα, τὸ παλιὸ τοῦ Παπαρηγόπουλου κι ἓνα νεώτατο,
καὶ ἀκόμα μετρημένες μελέτες, εἶναι στὸ βάθος ἱστοριοδιφία, καὶ ἡ
φιλοσοφία μόλις τώρα ἄρχισε νὰ κἀνη τὰ πρῶτα δευτὰ βήματά της.

Καὶ ἡ φτώχεια αὐτὴ δὲ λιγοστεύει καὶ πολὺ, ὅταν μακραίνοντας ἀπὸ
τὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἀντικρίσωμε ὅλη τὴ νεώτερη ἱστορικοφιλολογικὴ
κίνησι, φ τ ὶ ν ε ἰ μ ὸ ν ο ν ἄ ἐ π ἰ μ ε ἰ ν ω μ ε σ τ ὸ ν ὅ η μ α
τ ῆ ς ἐ π ἰ σ τ ῆ μ ο ν ἰ κ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ἰ α ς. Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὰ
τελευταῖα προπάντων χρόνια δημοσιεύτηκαν καὶ δημοσιεύονται πολλές
μελέτες στὴ περιοχὴ αὐτὴ. Τὴ μεγαλύτερη κίνησι τὴν ἔχομε στὶς ἐκδη-
λώσεις τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὴ λογοτεχνία μὲ ἱστορικὲς καὶ
τεχνοκριτικὲς ἐργασίες, στὴ λαογραφία μὲ συλλογὲς κυρίως καὶ κατὰ-
τάξιν ποικιλώτατου ὕλικου, στὴ νεώτερη ἱστορία μας μὲ μελέτες ἱστο-
ρικῶν μορφῶν καὶ γεγονότων, μ' ἐκδόσεις κειμένων, μὲ συλλογὴ ἱστο-
ρικοῦ ὕλικου ἢ καὶ γενικότερες ἐργασίες· τὸ ἴδιο καὶ στὴ δημοτικὴ
γλῶσσα μὲ συλλογὴ ὕλικου, μὲ γλωσσολογικὲς μελέτες. κ. ἄ. Ἀλλὰ
καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ γίνεται τελευταῖα
μεγαλύτερη ἐξωπανεπιστημιακὴ ἐργασία, κυρίως μεταφραστικὴ, ποὺ
συνδυάζεται ὅμως κάποτε μὲ τὴν προσπάθεια νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἀνα-
γνώστη γιὰ νὰ καταλάβῃ βαθύτερα τὸ κλασικὸ κείμενο.

Τέτοια κίνησι δίνει τὴν ἐντύπωσι ὅτι ἄρχισε κιόλας καὶ σὲ μᾶς
ἐντονη ἐπιστημονικὴ ζωὴ ἀπάνω στὰ δικά μας προβλήματα, ποὺ ἡ ἔρευ-
νά τους εἶναι κύριον ἔργο τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. "Ὅτι τώρα ἔχει γεν-
νηθῆ ἐντονον ἐνδιαφέρον κι ἔχει γίνει γενικότερα συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ
τέτοιες μελέτες, εἶναι ὀλοφάνερο. Ἐνδιαφέρον ὅμως καὶ ἀνάγκη δὲ ση-
μαίνουν κιόλας ἐπιστημονικὴ κίνησι καὶ ζωὴ. Ἰκάποια μεγαλύτερη προ-
σοχὴ στὶς σχετικὲς ἐργασίες μᾶς δείχνει πὼς λιγοστὲς, μετρημένες εἶναι
ὅσες ἔχουν βγῆ ἀπὸ ἐπιστημονικὸ ἀντίκρισμα καὶ δούλεμα τοῦ προ-
βλήματος, καὶ πολὺ λιγότερες ὅσες δὲν μπορούν καὶ δὲν πρέπει νὰ κρι-
θοῦν μὲ τὰ γνωρίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἔχουν ὅμως πραγ-
ματικὸ πνευματικὸ περιεχόμενο. Οἱ ἄλλες, ὅταν δὲν εἶναι ἐρασιτεχνι-
κὲς ἢ πρόχειρες ἢ ἀπλὲς συλλογὲς, βρίσκονται σὲ στάδιο προεπιστημο-
νικόν. Τὸ στάδιον αὐτὸ ἦταν βέβαια ἀνάγκη νὰ τὸ περάσωμε, πάντως
ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸ ἐπιστημονικὴ καλλιέργεια*.

Πόσο φτωχὴ εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ, καὶ γενικότερα ἡ πνευματικὴ
μας κίνησι, κυρίως στοὺς κλάδους ποὺ ἀντιπροσωπεύονται στὴ μέση παι-
δεία, τὸ βλέπομε πολὺ καθαρά στὶς σχολικὲς βιβλιοθηκὲς ποὺ προορί-
ζονται γιὰ τὸ προσωπικὸ τῶν γυμνασίων. Τί βοηθήματα ἔχει ὁ γυμνασια-
κὸς καθηγητὴς γιὰ τὴν κλασικὴ φιλολογία, καὶ γενικὰ καὶ εἰδικὰ; Ποιὰ

* Ἀκόμα οὔτε καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια, ποὺ γράφονται γιὰ νὰ εὐκολύνουν τὸ
φοιτητὴ στὶς μελέτες του, δὲ δείχνουν πὼς ὑπάρχει τέτοια καλλιέργεια. Ἐνα ἐγχειρίδιον,
ὅταν εἶναι καλόν, εἶναι βέβαια χρησιμώτατον γιὰ τὸ φοιτητὴ, καὶ ὡς ἓνα σημεῖον τὸν βοηθᾷ
στὴν ἐπιστημονικὴ του προετοιμασίαν. Τὸ ἴδιον ὅμως ἀντιπροσωπεύει κάτι δημιουργικόν, ὅταν
ἔχη βγῆ ἀπὸ πραγματικὴ προσωπικὴ ἐμπειρίαν καὶ στηρίζεται σὲ προεργασίες τοῦ συγ-
γραφέα του.

νεοελληνική εργασία έχει να τον βοηθήσει για να μελετήσει όπως πρέπει τον κλασικό συγγραφέα, τον έπικό, το λυρικό και το δραματικό ποιητή; το ρήτορα, τον ιστορικό ή το φιλόσοφο; Να μελετήσει έτσι γλώσσα, μορφή και περιεχόμενο, ώστε να νιώσει και να χαρή τον κλασικό, τον κόσμο του και την ψυχή του, και να ζωντανέψει και στους μαθητές του το νεκρό κείμενο; Σπανιότατα μόνο βιβλία, έδω κι εκεί, και παντού άλλου τα μόνα βοηθήματα είναι οι σχολιασμένες σχολικές εκδόσεις αρχαίων κειμένων, εκδόσεις που συχνά αντί να βοηθήσουν και να πλησιάσουν συγχύζουν και ξεμακραίνουν τον αναγνώστη από τον κλασικό. "Αν έλειπαν και μερικές ζωντανές μεταφράσεις, ο δάσκαλος που δεν ξέρει ξένη γλώσσα, θα ήταν ολότελα άβοήθητος. Το ίδιο και με τη νεοελληνική λογοτεχνία. Κι έδω θα ξεχωρίσωμε πολύ λίγες μελέτες για όρισμένα θέματα και συγγραφείς που μπορούν να βοηθήσουν ουσιαστικά. Οι άλλες είναι τόσο γενικές ή άοριστες, έρασιτεχνικές ή προχειρογραμμένες, που δέ δίνουν στον αναγνώστη παρά μικρή ή και καμιά βοήθεια, και συχνά αντί να τον οδηγήσουν πιο πολύ τον παραστρατίζουν. Με τη δημοτική γλώσσα είναι κάπως καλύτερα, αλλά κι έδω λείπουν οι έρευνες από σπουδαιότατες απόψεις, που και την ίδια τη γλώσσα θα μάς βοηθούσαν να τη νιώσωμε βαθύτερα, και τη διδασκαλία της θα την έκαναν πιο γόνιμη". Για την ιστορία φτάνει ν' αναφέρω πως το μόνο ουσιαστικό βοήθημα του δασκάλου για την επανάσταση του 21, το πρωταρχικό αυτό γεγονός του νέου έλληνισμού, είναι ακόμα το έργο του Παπαρηγόπουλου. Απομνημονεύματα σαν του Φωτάκου, βιογραφίες κ. ά., αρχεία σαν του Μακρυγιάννη ή εκδόσεις όπως ή περίφημη του Κοσμομούλη, είναι πολύτιμα και γενικότερα και για το έργο του δασκάλου, τον βοηθούν να ζωντανέψει μιá πράξη, μιá κατάσταση, μιá μορφή. Πάντως όμως όλα αυτά είναι προϋποθέσεις, είναι το ύλικό για την ιστορία του 21, που δεν μπορεί βέβαια να τη συνθέσει ο ίδιος ο δάσκαλος. "Αλλωστε και το περισσότερο από το ύλικό που θα μάς έδινε την ψυχή της εποχής αυτής και των ανθρώπων που τη δημιούργησαν και τη ζούσαν, μάς είναι ακόμα άγνωστο. "Επειτα ολόκληρες εποχές της νεώτερης ιστορίας μας έχουν μελετηθή, και όταν είναι για μερικές ιστορικές έρευνες, την ιστορία π. χ. μιás όρισμένης περιοχής, περιφέρειας ή πόλης, ή όρισμένου κλάδου, οικονομικού π. χ. ή έπαγγελματικού, καθώς του έμπορίου ή της βιοτεχνίας κ.τ.λ., ελάχιστες μόνο προσπάθειες, κι αυτές συνήθως έρασιτεχνικές, ή και στοιχεία μόνο μπορεί κανείς να βρή. Μά δέ βρίσκει τίποτα δικό μας, όταν είναι για βασικά προβλήματα της ιστορίας, όπως π. χ. το πρόβλημα των μεθόδων της*.

Η τόσο φτωχή επιστημονική παραγωγή μας, φτωχή και ποσοτικά και ποιοτικά, έχει βέβαια και λόγους που βγαίνουν έξω από τα όρια και τη δύναμη μιás φιλοσοφικής σχολής. "Ετσι π. χ. το ότι είμαστε μικρός και φτωχός λαός, που μόλις έδω κι εκατόν δέκα χρόνια έλευθέρωθηκε από μακραίωνα σκλαβιά, το ότι ή πανεπιστημιακή μας παράδοση είναι λιγόχρονη, ότι κοινωνικοί, πολιτικοί και ψυχολογικοί όροι

* Έδω ένα μεγάλο κενό αναπλήρωσε ή νεοελληνική γραμματική της συντακτικής επιτροπής του Κράτους που βρήκε τώρα τελευταία — 1943.

* Σχετικά με το σχολείο και τις ανάγκες του άσυγκρίτως μεγαλύτερη είναι ή φτώχεια σε άλλες περιοχές, όπως π. χ. στη γεωγραφία και στα φυσιογνωστικά.

φέρνουν συχνά μεγάλα εμπόδια σε σοβαρά πνευματικά κινήματα κ. ἄ. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὰ οἱ ὄροι τῆς ἐπιστημονικῆς ζωῆς στὴν Εὐρώπῃ σχετικὰ μὲ τὶς πνευματικὲς ἐπιστῆμες, καὶ μάλιστα τὶς ἱστορικοφιλολογικὲς, δὲν ἦταν εὐνοϊκοί. Γιατὶ κι ἐκεῖ γιὰ πολὺν καιρὸ εἶχε κυριαρχήσει στὰ κλασικὰ γράμματα τὸ στενὸ γραμματικὸ ἀντίκριμά τους, καὶ οἱ φιλολογικὲς σπουδὲς πέρασαν κρίση, ὅταν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῆς κοινωνίας τὸ τράθηξαν πιὸ πολὺ ἄλλες περιοχὲς τοῦ πνεύματος. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ ἡ φτώχεια εἶναι δυσανάλογη καὶ μὲ τὴν πανεπιστημιακὴ μας παράδοση, καὶ μὲ τὶς πνευματικὲς δυνάμεις ποὺ ἔχει καὶ μπορεῖ ν' ἀναπτύξῃ ὁ μικρὸς καὶ φτωχὸς αὐτὸς λαός. Καὶ στὴ δυσανάλογια αὕτη μεγάλο ρόλο παίζει ἡ ἀθηναϊκὴ κυρίως φιλοσοφικὴ σχολή, γιατί ἡ σχολὴ Θεσσαλονίκης δὲν ἔχει παρὰ 13 χρόνων ζωὴ. Τὴν αἰτία ποὺ τὸ στενὸ ἀντίκρισμα τῶν κλασικῶν ἔγινε σὲ μᾶς στενὸ μέχρι θανάτου καὶ κρατεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα, ἂν καὶ ἀπὸ πολλὰ χρόνια δὲν τὸ ἀπαντοῦμε ἄλλοῦ, τὴν εἶδαμε σὲ περασμένο κεφάλαιο. Εἶναι ἡ στραθὴ ἰδεολογικὴ κατεύθυνση ποὺ εἶχε πάρει ἀπὸ καιρὸ ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ. Κι αὕτη εἶναι βέβαια προπανεπιστημιακὴ κι ἐξωπανεπιστημιακὴ, τὴ στερέωσε ὅμως καὶ τὴ θέριψε ἡ φιλοσοφικὴ σχολή. Ἡ ἴδια κατεύθυνση ἐμπόδισε τὴ μελέτη τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ μας, μιὰ δουλειὰ δηλαδὴ ποὺ ἀπὸ χρόνια εἶχε ἀρχίσει νὰ κάνη ἄλλοῦ ἢ κάθε χώρα γιὰ τὸ δικό της πολιτισμό. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ παραστράτημα τῆς σχολῆς ἡ φτώχεια ἔχει καὶ ἄλλο σοβαρότατο λόγο: Πρῶτα ποὺ οὔτε καὶ οἱ καλύτεροι ἀπὸ τὸ προσωπικὸ του δὲν κατόρθωσαν καὶ δὲν κατορθώνουν νὰ μορφώσουν εἰδικοὺς συνεργάτες γιὰ τὴν ἐπιστῆμη τους. Ἐπειτὰ τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας δὲ μορφώνεται ἐπιστημονικά, κι ἔτσι ὄχι μόνο ἀχρηστεύεται ἓνα πλῆθος ἐργάτες, ποὺ θὰ μπορούσαν παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες τῆς ἐπαγγελματικῆς τῶν ζωῆς στὴν Ἑλλάδα νὰ προσφέρουν πολλὰ στὴν ἐπιστημονικὴ κίνηση, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ μέση παιδεία κρατιέται σὲ χαμηλὸ ἐπίπεδο. Καὶ τὴ γενικότερη σημασία ποὺ ἔχει ἡ τελευταία αὕτη συνέπεια γιὰ ὅλη τὴν πνευματικὴ μας ζωὴ, μᾶς τὴν ἔδειξε παραπάνω ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ σημασία τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

Ἐπειτὰ ἀπ' ὅσα εἶδαμε γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δράση τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τ' ἀποτελέσματά της, ἡ ἀπάντηση στὸ δεύτερο ἐρώτημα ἂν δὲν εἶναι ὀλότελα ἀρνητικὴ, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ναι καὶ καταφατικὴ. Καὶ οἱ δύο σχολὲς ἐν μέρει μόνο πετυχαίνουν τὸν ἐπιστημονικὸ τους σκοπὸ στὸ μεγαλύτερο μέρος ἔχομε ἀποτυχία. Καὶ τὴν ἀποτυχία τὴ βλέπομε πιὸ καθαρά, ἂν συλλογιστοῦμε ὅτι τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τοὺς ἐργάτες ἀκόμα τῆς μελέτης αὐτῆς ποὺ ἔφερε καὶ τὴ μεγαλύτερη καὶ ριζικὴ κίνηση στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ, τὰ ἔδωσε τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἐνα κίνημα ποὺ τὸ γέννησε καὶ τὸ δυνάμωσε ἡ ἀντίδραση πρὸς τὴ νοστιροπία τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Καὶ σ' αὐτὸ πάλι σπουδαιότατοι πρωτεργάτες κι ἐργάτες τοῦ ἢ εἶχαν κι ἔχουν βγῆ ἀπὸ ἄλλες πανεπιστημιακὲς σχολὲς, ἢ δὲν ἔχουν κἂν περάσει ἀπὸ πανεπιστήμιο. Καὶ τὸ ἴδιο κίνημα εἶναι ποὺ ἀντίθετα μὲ τὸ στεῖρο ἀντίκρισμα τῶν κλασικῶν προσπάθησε νὰ ζωντανέψῃ τὴ σχέση μας μὲ τὴ μεγάλη ἐκείνη ἐποχὴ κι ἔχει δημιουργήσει τὴν κίνηση ποὺ εἶδαμε. Εἶναι βέβαια σωστὸ πὼς τὸ λαογραφικὸ ἔργο τοῦ Πολίτη ἔθρεψε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἔρευνα καὶ μελέτη σὲ μιὰ

σημαντική περιοχή του νεώτερου πολιτισμού μας· τὸ ἔργο ὁμως αὐτὸ ἦταν ἐξωπανεπιστημιακὸ, δὲν εἶχε καμιά θέση στὴ σχολή καὶ βρισκόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ πνεῦμα ποὺ τὴν ἐξουσίαζε. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ Χατζηδάκη γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἦταν προπανεπιστημιακὲς καὶ ἀντίθετες μὲ τὴν ἴδια του τὴ διδασκαλία μέσα στὴ σχολή.

Β. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ

Εἶδαμε τὴν ἀποτυχία καὶ τῶν δύο σκοπῶν· ἀποτυχία γενικὴ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὅταν γιὰ κριτήριον πάρωμε τὴ μὀρφωσὴ ἐπιστημόνων, καὶ μάλιστα ἐρευνητῶν. Καὶ ὁμως καὶ καλοὺς καθηγητὲς βρήκαμε καὶ στὶς δύο σχολές, καὶ ὅλοι τους δούλευαν καὶ δουλεύουν. Γιατί λοιπὸν νὰ μὴν κατορθώνουν οἱ καλοὶ, οὔτε ἀκόμα καὶ οἱ ἐξαιρετικοί, νὰ μορφώσουν καλὸ προσωπικὸ γιὰ τὴ μέση παιδεία καὶ ἐργάτες τῆς ἐπιστήμης τους, γιατί νὰ μὴν κατορθώνουν νὰ δημιουργήσουν στὶς πανεπιστημιακὲς αἴθουσες μιὰ ἀτμόσφαιρα ποὺ νὰ συνεπαίρνη τὸ φοιτητὴ καὶ νὰ τοῦ ἀνοίγῃ τὴν ψυχὴ στὸν κόσμον τὸν πνευματικόν; Ποιὰ εἶναι τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας;

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἐνδοσχολικὰ αἴτια τὸ εἶδαμε παραπάνω. Εἶναι ἡ στεῖρα ἰδεολογικὴ κατεύθυνση ποὺ πηγάζοντας ἀπὸ διάφορες πηγές ἐντοπίστηκε στὴν ἀθηναϊκὴ σχολή, κυριάρχησε σ' αὐτὴ τόσο ποὺ νὰ ἐξουδετερώνη καὶ τίς πιὸ δυνατὲς ἐξαιρέσεις, καὶ δίνει καὶ σήμερα ἀκόμα τὸν κύριον τόνον, ὅσο καὶ ἂν ἔχουν λείπει μερικὲς συνέπειές της. Πέρα ὁμως ἀπ' αὐτὸ θάναϊ καὶ κάτι ἄλλο, ἀφοῦ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ κυριάρχου αὐτοῦ πνεύματος δὲν κατόρθωσαν νὰ μορφώσουν ἐργάτες γιὰ τὴν ἐπιστήμη τους καὶ δασκάλους καλοὺς σύμφωνα ἔστω μὲ τὴ δικὴ τους ἀντίληψη: καλοὺς γραμματικούς, καλοὺς λατινιστὲς κ. ἄ. Ἐπειτα στὴ σχολὴ Θεσσαλονίκης εἶχαμε γενικὰ μιὰ ἀντίθετη ζωντανὴ νοοτροπία, καὶ ὁμως καὶ τὰ δικά της ἀποτελέσματα δὲν ἦταν πολὺ καλύτερα, οὔτε καὶ θὰ γίνουν καλύτερα, ὅσο βασικοὶ ὅροι τῆς καλῆς ἐργασίας ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν οἱ ἴδιοι. Οἱ ὅροι αὐτοὶ εἶναι ὅπως εἶδαμε τὸ διδαχτικὸ προσωπικόν, ἡ ποιότητα τῶν φοιτητῶν καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν. Ἀρχίζω ἀπὸ τὸ πρῶτον.

Α'. ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

1. Τοῦ πανεπιστημίου γενικόν.

Ἄν καὶ τὸ θέμα μας περιορίζεται στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, μόλα ταῦτα θ' ἀπλοθῆ σὲ ὁλόκληρον τὸ προσωπικὸ τῶν πανεπιστημίων μας. Γιατί εἶναι σοβαρὰ σημεῖα στὸ ἔργο τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ποὺ ἐξηγοῦνται καλύτερα μέσα στὴν καθολικὴ πανεπιστημιακὴ ἀτμόσφαιρα. Τὸ Πανεπιστήμιον μὲ ὅλον τὸ χωρισμό του σὲ σχολές εἶναι ἐνιαῖος πνευματικὸς ὀργανισμός, καὶ τὸ προσωπικόν του μὲ τὴ συμμετοχὴ στὴ διοίκηση, καὶ πιὸ πολὺ μὲ τὸ παράδειγμα καὶ τὴ στάση του, ἔχει γενικόν-